

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMITE INTERACADEMIQUE DE BALKANOLOGIE
DU CONSEIL DES ACADEMIES DES SCIENCES ET DES ARTS
DE LA R.S.F.Y.
INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

BALCANICA

ANNUAIRE DE L'INSTITUT DES ETUDES BALKANIQUES

XI

BELGRADE 1980.

Верена ХАН

Балканолошки институт САНУ
Београд

НЕКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ СРЕДЊОВЕКОВНОГ СТАКЛА НА БАЛКАНУ (XII—XV ВЕК)*

I

Иако наша тема имплицира један свеобухватни преглед неких особености стакла из периода од XII до XV века на Балкану, свесни смо да ће сажимање свега до сада познатог у том смислу указати поред већ уочених још на многе слабости и недостатке. У односу на археолошке налазе средњовековног стакла и центре стакларске производње мапа Балканског полуострва показује, нажалост, још доста белих зона. Тако је, на пример, за истраживаче стакла и стакларства на Балкану Албанија у целини *terra incognita*. Међутим, већ релативно мали број архивских података о стаклу и промету стаклом у тој земљи, сакупљених у Хисторијском архиву у Дубровнику,¹ наговештавају занимљивости чији је значај шири од локалног.

И други чиниоци допринесли су сложености нашег посла. Да поменемо само неке. Неједначеност истраживања у појединим балканским земљама — архивских, иконографских, археолошких, хемијских, технолошких, затим дуги рокови за објављивање археолошке грађе, ограничене или никакве могућности за компаративне студије, чине не мали број препрека за стицање потпунијег увида у поједине проблеме наше теме и за њихово решавање. Наш преглед, према томе, неће представљати једну хронолошку и историјски повезану целину, већ збир извесних сазнајних елемената на деоници истраживачког пута, усмереног према једној будућој, потпунијој целини. Тим еле-

---

* Реферат поднесен на VIII међународном конгресу за историју стакла, Лондон — Ливерпул, 18—25. септембра 1979.

¹ Han V.—Zecchin L. 1975, 84, 85, 86, 87; Хан В. 1976, 269—288.

ментима знања указаћемо на неке у балканским размерама више или мање познате или још неуочене феномене. Поред сажетог приказа главних фаза у историографији теме, биће речи о центрима производње стакла, о до сада утврђеним путевима транспорта стаклене робе, о плавим пигментима за бојење стаклене масе који су налажени у средњовековној Босни и најзад, осврнућемо се на зоне јављања неких карактеристичних врста и типова стаклених предмета.

Досадашња историографија стакла и стакларства на Балкану од XII до XV века могла би да се подели на три фазе. На почетку прве била би година објављивања открића стакларских радионица у Коринту (1940).² Публиковањем првих резултата археолошких ископавања на том локалитету — за што је заслужна Гледис Девидсон-Вајнберг — дат је иначе мало познатој историји стакла византијске производње први поуздано документовани материјални ослонац. У протекле три деценије око коринтских налаза средњовековног стакла преплитала су се многа разнородна питања и проблеми регионалног, балканског или још ширег, европског значаја. Одскора се поменути аутор и сâм критички осврнуо на неке своје раније поставке, и — на пример — многу цитирану годину 1147. као датум престанка производње стакла у коринтским радионицама после провале Нормана довео у питање.³ Тиме се указала нова могућност да се многи отворени проблеми осветле из новог угла, напосе дадовање налаза стакла на Балкану и у Апулији, формално сродних с коринтским.

Друга етапа у стакларској историографији Балкана обележена је годином објављивања књиге Жозефа Филипа о Византији и њеном значају у општој историји стакларства (1970). У четвртном поглављу овог дела сажето је презентовано све што се до његовог излагања знало или претпостављало о средњовековном стаклу на Балкану.⁴ Византија је представљена као превасходни чинилац интеракције у развојним токовима производње и употребе стакла у појединим балканским земљама. Иако су у деценији, протеклој од излагања поменуће књиге, многи истраживачки резултати обогатили сазнања о средњовековном стаклу на Балкану, а већ познати или тек начети проблеми добијали нове димензије или другачије путоказе, та ће књига задуго још остати оријентациона за даљи рад на изучавању историје стакла и стакларства на Балканском полуострву.

Сматрамо да је трећа етапа у стакларској историографији Балкана почела међународним саветовањем на тему *Средњовековно стакло на Балкану (V—XV век)*, које је 1974. године организовао Балканолошки институт у Београду. Зборник рефе-

² Davidson G. R. 1940, 297—324.

³ Davidson—Weinberg G. R. 1975, 137.

⁴ Philippe J. 1970, 180—209.

рата са овог скупа садржи збир нових сазнања, теза и хипотеза локалног, регионалног, балканског или ширег домаћаја.⁵ У том комплексном материјалу пажњу привлачи теза Астона Гаспарета о проблему поларизације која се одвијала током XIII и XIV века у примању и предавању технолошких искустава и естетских вредности на релацијама Коринт—Венеција, Венеција—Балкан и Венеција—Средња Европа.⁶ Научни дијалог, подстакнут Гаспаретовом тезом, већ је почео да се одвија.⁷

И поред резултата далекосежног значаја, до којих се дошло на поменутом београдском скупу, решавање многих проблема везаних за средњовековно стакло и стакларство на Балкану још предстоји.

II

У протеклој деценији економска географија Балканског полуострва обogaћена је подацима који се односе на више или мање сигурно утврђене центре стакларске производње и на неке путеве којима је транспортована стаклена роба.

Коринт као стакларско средиште уклопили смо у временски оквир наше теме на основу претпоставке да је и након провале Нормана 1147. године производња стакла у том граду и даље одржавана.⁸

Историји балканског стакларства недавно су пружени поуздани докази да се у тридесетим годинама XIV века производило стакло на Криту⁹ — вероватно у Кандији — кад је овај оток већ био под млетачком управом. У исто време архивским подацима потврђена је производња стакла у Цариграду, овде већ раније негована.¹⁰ Посебну занимљивост представља чињеница што су тада у критским и цариградским радионицама деловали и стаклари из Мурана.¹¹

Извесно је да се од првих деценија XIV до краја XVI века с мањим прекидима одвијала производња стакла у Дубровнику. Најранији подаци о тој производњи везују се за имена неколико познатих муранских стаклара.¹²

Поред четири наведена и поуздано утврђена стакларска центра на Балкану за период од XII до XV века неке индикације указују на могуће постојање још четири таква средишта.

⁵ Средњовековно стакло на Балкану 1975.

⁶ Gasparetto A. 1975, 143—153, figs. 1—25.

⁷ Wenzel M. 1977, 70, 71.

⁸ Davidson—Weinberg G. R. 1975, 133, 137.

⁹ Han V.—Zecchin L. 1975, 80, 81.

¹⁰ Harden D. B. 1972, 98.

¹¹ Han V.—Zecchin L., 80, 81, 82.

¹² Krečić B. 1966, 19—23, 32, 33; Han V.—Zecchin L. 1975, 80, 89, 90, 91; Хан В. 1979, док. 8, 11, 12, 14.

Недавно је изложено мишљење, истина, још недовољно документовано, да се стакло производило у престоници Другог бугарског царства, Великом Трнову.¹³ *Serdica*, односно Софија, спада такође у ред средњовековних градова Бугарске с претпостављеном производњом стакла.¹⁴ За насеље Поповица код Неготина неке индиције наводе на претпоставку да се током XII и XIII века овде израђивао стаклени накит (наруквице).¹⁵ Поменимо на крају да неки подаци наговештавају могућност да се у XIV веку производило стакло на Крфу, тада под млетачком управом.¹⁶

Саберемо ли изложено произилази да су од осам поменутих стакларских средишта из времена од XII до XV века на Балкану два већ раније деловала — Цариград и Коринт — док је постојање четири још хипотетично. Не треба искључити за сада, истина, ничим не потврђену могућност да су у исто време у балканским земљама деловале и амбулантне стакларске радионице, понајпре за потребе застакљивања црквених прозора.

Подаци којима данас располажемо о локалитетима средњовековне производње стакла на Балкану релативно су скромни у поређењу са подацима из истог времена за нека друга подручја у Европи. Претпостављамо да један од разлога томе треба тражити у чињеници што је Венеција, значајан чинилац у балканској средњовековној трговини и привреди, већ од XIII века била развијено и познато средиште производње стакла и што није извозом своје тада у европским релацијама најквалитетније и према захтевима одређеног тржишта и укуса поручилаца израђене стакларије, због заштите своје производње, подстицала оснивање радионица у подручјима тог извоза. Чињеница што су мурански стаклари забранама своје владе упркос и новчаним и физичким казнама које су изрицане, напуштали на сопствени ризик матичне радионице и деловали на

¹³ Valov V. 1975, 127—141, figs. 1—8, Djingov G. 1975/1, 12.

¹⁴ Џингов Г. 1975, 12; Stantcheva M. 1975, 159, обавештава, међутим, да до сада није нађена потврда да се у Софији производило стакло.

¹⁵ Zeravica Z. 1975, 55, 58, 60.

¹⁶ У попису стаклене робе коју је Bartholomeo Visentin, стаклар у Мурану, предао 1467/68. године Taddeu Barovieru, такође стаклару, помињу се између осталог *bochali da Chorfu*, упор. Zecchin L. 1978, 10. Претпостављамо да је реч о пехарима специфичног облика који су раније израђивани на Крфу, а касније су их, можда након престанка производње стакла на том отоку, подражавали мурански стаклари. У истом попису стаклене робе наводе се *bochali da Rodi*, што би такође указивало на могућу ранију производњу стакла на отоку. Зна се да је Родос био једна од успутних станица млетачких бродова на њиховом путу према Блиском Истоку; на Родос је такође слато муранско стакло, упор. Zecchin L. 1973/1, 216.

страни, може се тумачити њиховим индивидуалним економским разлозима и потребама.¹⁷

О путевима транспорта стаклене робе по Балканском полуострву за сада се мало зна. Пошто су архиве средњовековних градова у централним и источним областима Балкана највећим делом изгубљене, а оне у урбаним насељима на јадранској обали релативно добро сачуване, знања из њих црпена о ондашњем живом промету роба и сировина по разгранатој мрежи караванских путева у балканским земљама, дају једнострану слику о том проблему. Тако су данас сигурно утврђени само *путеви стакла*, који су у XIV и XV веку водили од јадранске обале у унутрашњост. Уколико се у архивској вести изричито не наводи порекло транспортоване стакларије, ова чињеница по логици имплицира, пре свега, њено венецијанско-муранско порекло или могућност да је настала у дубровачким радионицама. Претпостављени апулски импорт треба тек да се потврди свестраном анализом недавних материјалних налаза и архивских открића о средњовековном стаклу у Апулији и на Сицилији.¹⁸ Такође, указују се неки основи за претпоставке о могућем увозу стакла тосканске производње, понајпре за градове на источној обали Јадрана.¹⁹

Помоћу архивске грађе било је могуће да се за сада сигурно утврде три артерије по којима је у касном средњем веку, уз другу занатску и мануфактурну робу, доведено стакло са јадранске обале у унутрашњост. Средином XIV века најраније је, истина посредно, помињан један од тих *путева стакла*, који је водио од мора долином Неретве у Босну и даље према до-

¹⁷ Економски разлози за повремено одлажење муранских стаклара били су особито изражени у месецима обавезног годишњег прекида рада због уређивања радионица и њиховог поновног оспособљавања за наставак производње. У то су време — три до четири месеца — стаклари остали без посла и плате, па су многи били присиљени да траже посао изван града-матиче.

¹⁸ За *апулску тезу* в. Kojić Lj.—Wenzel M. 1967, 89, 90. Последњих година предузimana су археолошка истраживања неких средњовековних локалитета на Сицилији. Утврђило се да је на овом острву производња стакла повремено одржавана већ од VII века (D'Angelo F. 1976, 384), зна се да је негована у XI—XII веку (*Исто*), а такође у касном средњем веку (*Исти*, 382). Археолошка ископавања у Палерму (Steri) и Geli изнели су на светло дана стакло из XIII до XVI века (Falsone G. 1976, 110—122; D'Angelo F. 1976, 380. Локални иконографски и писани извори навели су истраживаче на мишљење да је део откривеног стакла настао у домаћим, локалним радионицама (D'Angelo F. 1976, 382—388). Приликом недавних археолошких ископавања у Бриндизију откривено је средњовековно стакло, које показује аналогije са коринтским у односу на пластичне апликације (ситан капљолики украс, стаклене нити). За обавештење о том налазу захваљујем проф. Stelli Patitucci, Bologna.

¹⁹ Неки налази средњовековних чаша у Сплиту показују блиске аналогije с недавним открићима у Фиренци. За податке о томе захваљујем археологу Mary DeMaine, Mineapolis, која је као члан археолошке екипе из САД учествовала при ископавањима на терену Диоклецијанове палаче.

лини Саве (*via Narente*).²⁰ Од краја XIV и током XV века као пут стакла служио је један од огранака *via Zente*.²¹ Водио је од јадранске обале уз реку Бојану до пристаништа Св. Срб, односно до Скадра, отуда у Србију до Призрена, Пећи и Новог Брда, и даље се гранао у неколико праваца. *Via Drine* трећа је караванска прометница по којој се у току XV века преносило стакло с морске стране у унутрашњост, а водила је од Дубровника преко Херцеговине до Фоче и до Пријепоља, а отуда даље делила се у више праваца.²²

Пошто се у архивским документима ретко наводи крајњи циљ за стаклену робу која је транспортована поменутиим караванским путевима, остаје могућност бројних комбинација у том смислу. Међутим, уколико је тај циљ одређен, најчешће је помињана Србија.²³ Није искључено да је стаклена роба са полазиштем на јадранској обали стизала и до удаљенијих одређишта, на пример до бугарских градова и места, за што постоје неке индиције.²⁴

Поред архивски документованих *путева стакла*, без сумње да је тада стаклена роба била преношена и другим познатим главним и мање познатим споредним балканским прометницама, што је, разуме се, на неки начин било и условљено локацијом појединог производног центра за стакло. По економско-историјској логици без сумње да је стакло било преношено и оним значајним балканским артеријама од којих је једна водила од Солуна кроз долину Вардара и Мораве, а друга од Цариграда преко Софије и Ниша, да би се обе стекле у Београду и водиле даље према северу. Има основа за мишљење да је стаклена роба циркулисала и у супротном смеру.

III

Једну од стилских, односно декоративних карактеристика стакла из времена којим је ограничена наша тема, откривеног у Грчкој, Бугарској и Југославији, представљају апликације од стаклених нити, капљоликих украса или дршки кобалтно плаве или ултрамаринске боје, или пак предмети у целини израђени од овако обојеног стакла (на пример наруквице, дугмад, чаше, боце). До сада нису предузимана систематска хемијско-технолошка испитивања балканских налаза средњовековног стакла која би била посебно усмерена на плаве пигменте и уопште на средства која су служила за бојење стакла у плаво, и на про-

²⁰ Хан В. 1975, 121; *Иста*, 1979, док. 19.

²¹ Хан В. 1971, 52; *Иста*, 1972, 204; *Иста* 1976, 271, 272; *Иста*, 1979, док. 31, 35, 254.

²² Хан В. 1971, 53; *Иста*, 1979, док. 42, 127, 135.

²³ Хан В. 1979, док. 31, 35, 42, 127.

²⁴ Stantcheva M. -1975, 158; Џингов Г. 1975, 16.

блеме које намећу. Нека средства за бојење стакла у плаво још спадају у ред отворених питања у историји стакла на Балкану или боље речено у историји стакла уопште. Нашим прилогом проблематици једним се делом проширује полазна платформа за истраживања у том смеру.

У односу на порекло плавих пигмената којима се бојило стакло, неколико података из Хисторијског архива у Дубровнику привлаче посебну пажњу. Вест о томе да се у XV веку у Босни вадио лазурит, односно *lapis lazuli*²⁵, представља значајно откриће, уколико није у питању злоупотреба термина да би се њиме означила друга, мање скупоцена сировина за добијање плавог пигмента.²⁶ Од ретког и у средњем веку иначе — колико се до сада знало — само у Азији вабеног полудрагог камена *lapis lazuli-a*²⁷ добијао се скупоцени ултрамарин (*azzurro ultramarino*). Поред кобалтног оксида, азурита и *zaffera* ултрамарин се, истина ретко, употребљавао и за бојење стакла.

Архивски подаци из XV века сведоче да је Босна била извориште азуре. Азур је у документима једноставно називан *azuro*²⁸ или је по квалитету и регионално био недвосмислено дефинисан као *azuro fino de Bosna*²⁹. Сва је вероватноћа да је реч о азуриту, природном карбонату бакра, који се јавља у рудницима бакра и сребра, ређе злата. У средњовековној Босни експлоатација таквих рудника била је позната.³⁰

Из архивске грађе такође се дознало да је у XV веку сировина за производњу азуре довожена у Дубровник и тамо прерађивана³¹, а готов азур продаван.³² Као домаћи производ називан је *azuro raguseo*.³³ Зна се да су га употребљавали домаћи сликари.³⁴ У архивским документима нису нађени непосредни подаци о кориштењу плавих, или уопште било каквих других пигмената боје у дубровачким радионицама стакла. Хемијске анализе фрагмената безбојног стакла са апликованим пла-

²⁵ Храбак Б. 1954, 39, 40.

²⁶ Након темељне анализе документа са податком о *lapis lazuli-u* његовој цени коштања и белешци на маргинама документа, проф. Храбак стекао је уверење да је заиста реч о том ретком полудрагом камену, упор. Храбак Б. 1954, 39, 40.

²⁷ По хемијском саставу *lapis lazuli* је природни натријев-алуминијев силикат са примесом натријевог сулфида ((Na₄[Si(Al Si O₄)₆]).

²⁸ Хисторијски архив, Дубровник. *Mobilia extra*. I, fol. 38'. За обавештење о овом документу дугујем захвалност проф. Богумилу Храбаку, Београд.

²⁹ Тадић Ј. 1952, I, док. 606.

³⁰ Симић В. 1951, 34; Храбак Б. 1954, 40, 41.

³¹ У једном дубровачком документу из 1440. године објашњавају се главне фазе прераде азуре, упор. Храбак 1954, 38, 39.

³² У 1440. организовано је пословно друштво за промет азуром, упор. Храбак Б. 1954, 39, 39.

³³ Тадић Ј. 1952, I, док. 453.

³⁴ Тадић Ј. 1952, I, II, passim; упор. Index rerum sub voce *azurum, azuro, asurum*.

вим нитима, откривеним на ширем дубровачком подручју, показале су да је у једном случају био кориштен бакарни оксид, а у другом оксид кобалта за бојење стакла у плаво.³⁵ Добивени резултати, међутим, у овом тренутку једини којим располажемо у односу на Дубровник, а у вези бојења стакла у плаво, не представљају елементе на основу којих би могли да се доносу неки закључци.

Наше је уверење да су стаклари у Дубровнику користили азур и ултрамарин за колорисање стаклене масе — као што су то чинили стаклари у Италији, односно у Млецима-Мурану³⁶ — пошто су били у могућности да у самом Дубровнику набаве иначе ретке и тешко доступне плаве пигменте. Није такође искључено да се током XV века на дубровачком тржишту босанског, односно дубровачког азуре и Венеција појављивала као купац.

На основу изложеног намеће се хипотетични закључак да се у историји производње плавих пигмената — азуре у XIV и XV веку на Балкану Босна и Дубровник заузимали значајно место. Откривање рудника сировина за ретке плаве пигменте у Босни, чија је експлоатација можда и старија него што је то данас познато, верујемо да није могло да остане без практичног одраза не само на средњовековно дубровачко или венецијанско-муранско стакларство, већ и на византијско или балканско у целини. Можда ће даљи успеси у науци и шира знања о историји стакла и стакларства на Балкану допринети томе да се за овде изложене, а још неповезане чињенице открију њихове међусобне узрочно-последичне везе.

IV

У садашњој фази познавања предмета од стакла из периода од XII до XV века откривених на Балкану, могућно је да се утврде зоне неких карактеристичних типова и врста. Разуме се да ове зоне неће у сваком случају представљати неке коначно заокружене целине, већ само скице њихових још недовољно јасних контура које ће током времена, без сумње, бити допуњене новим подацима или на неки начин кориговане. Указаћемо на територијалну распрострањеност наруквица, чаша са ножицом и равном или конкавном дискоидалном стопом, за-

³⁵ Анализе су извршене на Технолошком факултету, Београд под руководством проф. Милутина Јовановића на захтев Балканолошког института САНУ, Београд.

³⁶ Zecchin L. 1973/2, 260; *Исти*, 1975/1, 22; *Исти*, 1975/2, 62; *Исти*, 1975/3, 168. У једном италијанском трактату с краја XIV или почетка XV века о изради мозанка помиње се *l'azzurro oltremarino*, упор. Gasparetto A. 1958, 236; *Azzurro fino* помиње се у једном упутству за израду *vetro calcedonio*, упор. Gasparetto A. 1958, 91, бел. 30; Zecchin L. 1976/1, 64.

тим чаша са апликацијама у облику великих пластичних каљби и најзад прозорских стакала, односно окулуса.

Бројност средњовековних наруквица од стакла налажених на Балканском полуострву дошла је до пуног изражаја у периоду од XI до XIII века. Оне су само делимично изучаване, тако да њихово систематско испитивање тек предстоји. Поред потребе да се утврде карактеристике састава стаклене масе од које су израђиване, да се открије њихово порекло и свестрано анализирају њихове вредности, оне као накит од стакла и релативно чест гробни прилог пружају поред осталог и занимљиве елементе за социолошке студије, допуну за познавање ондашње ношње и обичаје који су тада владали у балканским земљама.

У нама доступној стручној и научној литератури нисмо наишли на помене о налазима средњовековних наруквица од стакла на подручју Грчке, сем у Коринту.³⁷ Коринтски налази представљају драгоцени до сада још недовољно кориштени материјал за упоредна изучавања ове врсте предмета у балканским контекстима.

Археолошки локалитети са стакленим наруквицама у Бугарској покривају готово целу земљу, односно чине јединствену зону која се поистовећује са данашњим бугарским границама, а временски се односе на сва три раздобља бугарске средњовековне политичке историје. Ови су налази у неколико наврата били предмет пажње бугарских научника.³⁸

Према досадашњим открићима у Југославији употреба средњовековних наруквица од стакла, без обзира на њихову типологију и декоративну опрему, доста је јасно зонски омеђена. Македонија, Србија и Косово представљају за сада најзападније делове великог балканског простора на коме је од X до XIV века ова врста накита била употребљавана.³⁹ Идући даље према западу налази су ређи или их уопште нема. У Босни, Хрватској и Словенији средњовековне наруквице од стакла за сада нису нађене.⁴⁰

Зона јављања стаклених наруквица на тлу Југославије представља у средњем веку подручје јаким византијских политичких, трговинских и културних утицаја. То је територија за коју је карактеристичан јак импорт византијског металног накита, као и подручје јаке концентрације византијског новца.⁴¹ Ако се ови подаци доведу у везу с чињеницом да у Венецији-Мурану, Тоскани,⁴² на Сицилији⁴³ или у Дубровнику наруквице од ста-

³⁷ Davidson G. 1952, 263—265; *Иста*, 1975, 141.

³⁸ Djingov G. 1978, 149—157, figs. 1—5, са подацима о старијој библиографији, 149, 151.

³⁹ Минић Д. 1975, 71—78, Таб. I; Žeravica Z. 1975, 53—60, tab. I—IV.

⁴⁰ Минић Д. 1975, 75.

⁴¹ *Иста*, 1975, 75, 76.

⁴² У делу Taddei G. 1954, не помиње се производња наруквица од стакла или стакленог накита уопште.

⁴³ Falsone G. 1974; D'Angelo F. 1976.

кла, колико се до сада зна, нису биле израђиване, поменућа доста јасно повучена граница употребе ове врсте стакленог накита на Балкану, односно на тлу Југославије, дозвољава закључак о зависности овог накита од византијских инспирација уколико је био произведен у локалним радионицама, или о директном византијском импорту.

У вези са зонском поделом употребе појединих врста и типова стаклених предмета, један од проблема који се открива у средњовековном стакларству Балканског полуострва представљају чаше с ножицом и равном или конкавном дискоидалном стопом. Тип ових чаша у целини још није познат, пошто међу досадашњим налазима нема потпуно очуваних примерака. Најчешће су сачуване ножица и стопа, док је горњи део чаше због ширења приликом израде био од тањег стакла, које је, према томе, било подложније дејству механичких ефеката.

Чаше с ножицом и равном или конкавном стопом карактеришу фондове нађеног стакла у Бугарској за сва три раздобља бугарске средњовековне прошлости.⁴⁴ У очекивању да буде објављена дисертација археолога Георги Цингова о средњовековном стаклу у Бугарској,⁴⁵ ограничујемо се на то да на основу неких студија у којима се ове чаше само узгредно дотичу и на основу личних сазнања стечених у тој земљи⁴⁶ истакнемо овај тип чаше на коме се у релативно дугом континуитету наглашено одражавала традиција византијског стакларства.

Аналогије с бугарским налазима показују чаше с ножицом и равном дискоидалном или конкавном стопом настале у XI—XII веку у коринтским радионицама.⁴⁷ Чаше овог типа откривене су такође у Цариграду.⁴⁸ Није искључено да се већ у добро познатој одредници *moneta cum pedibus de Romania*, која се седамдесетих година XIII века наводи у вези с једном пошиљком стаклене робе коју је требало послати из Мурана у Византију,⁴⁹ открива овај естетски конвенционалан и без много пажње ма-

⁴⁴ Прво царство (од друге половине VII века до 1018); византијска управа од 1018. до 1185; колико смо обавештени ово раздобље није посебно осветљено у односу на стакло; Друго царство, од 1185. до пада под турску власт (1393).

⁴⁵ На располагању стајао ми је *Автореферат* Г. Цингова, што представља резиме дисертације, а објављен је 1975. у издању Археолошког института Бугарске Академије наука.

⁴⁶ Приликом моје посете Бугарској 1976. године велику помоћ за упознавање фондова средњовековног стакла налаженог у Бугарској пружили су ми колеге археолози Магдалина Станчева, директор Музеја града Софије и Георги Цингов, члан Археолошког института БАН, на чему им и овом приликом изражавам своју захвалност.

⁴⁷ Davidson G. R. 1972, 85, 86.

⁴⁸ Harden D. B. 1972, 98.

⁴⁹ Zecchin L. 1969, 26.

совно израђиван тип чаша, од VI века надаље познат у Византији и на подручјима њеног интензивнијег политичког и културног деловања.⁵⁰

Одскора су у Југославији откривене три типске варијанте фрагментованих чаша с ножицом и округлом стопом, за сада јединствених у нашој земљи. Налаз са Мљета (Полаче, сл. 1)⁵¹ близак је рановизантијским примерцима⁵², као и онима из Бугарске. Датовање стопе једне чаше неидентификованог горњег дела, обавијена *гирландом*, ископане приликом археолошких истраживања средњовековног Сталаћа (сл. 2),⁵³ непосредно је повезано с временом док је трајао живот у том граду (од седамдесетих година XIV до друге деценије XV века). Формални елементи фрагментоване чаше с пошироком ножицом, нађене у слоју XV—XVI века у Расу (сл. 3)⁵⁴, одговарају типу касноготичких чаша муранског порекла, које су откривене на трговачком броду, потонулом осамдесетих година XVI века код хриди Гналић у близини Задра.⁵⁵ У том је контексту такође занимљив податак да су почетком друге деценије XVI века и у Дубровнику израђиване чаше с ножицом које се употребљавају у земљи.⁵⁶

О распрострањености чаша с пластичним украсом великих капљи на Балкану у протеклој деценији стечена је већ нека јаснија слика. За сада су налази таквих чаша ретки у Грчкој⁵⁷ и Бугарској,⁵⁸ а релативно чести у Југославији. Њихова учесталост расте према западним областима. Фрагментоване или целе чаше с повеликим апликованим капљама, од безбојног, зеленка-

⁵⁰ Philippe J. 1970, 94 sqq., figs. 49, 50, 51, 52; Pirling R. 1978, 142 sqq., Abb. 2, 3, 4.

⁵¹ Фрагментована чаша откривена је 1979. године приликом археолошког сондирања у комплексу цркава у луци Полаче на Мљету. Чаша је нађена уз јужни зид тзв. *источне базилике*, у сонди VI. Боја стакла је жуткасто-зеленкаста; стакло је незнатно замућено; промер стопе 4,5 cm, висина фрагментоване чаше 2,3 cm. Обавештење о овом занимљивом налазу и сагласност за објављивање дао ми је Тома Шуљак, директор Завода за заштиту споменика културе и природе у Дубровнику, за што му и овом приликом изражавам своју захвалност.

⁵² Philippe J. 1970, fig. 50; Pirling R. 1978, Abb. 2.

⁵³ За податак о том занимљивом налазу, као и за цртеж дугујем захвалност др Душици Минић, Археолошки институт, Београд, која је руководила радовима на истраживању Сталаћа. Промер базе 3,8 cm.

⁵⁴ За податак о овом занимљивом налазу и за његов цртеж дугујем захвалност др Славенки Ерцеговић, Археолошки институт, Београд. Висина фрагмента чаше 3,5 cm, сл. 3.

⁵⁵ Petricioli S. 1973, fig. 3.

⁵⁶ *coppe che se usano per la terra cum pede...*, Хан В. 1979, док. 318.

⁵⁷ У нартексу цркве манастира Хосјос Лукас на Пелопонезу, у једном гробу нађена су три фрагмента стакла са апликованим великим капљама аквамаринске боје, сада у Византијском музеју у Атини, No. 199, H.A.E. 553.

⁵⁸ Dekówna M. 1975, fig. 2, No. 6.

стог или жуткастог стакла, које одговарају типу чаша *Krautstrunk*, веома популарном током XV и XVI века у Немачкој, откривене су у Србији⁵⁹, Хрватској⁶⁰, Далмацији⁶¹ (сл. 4), Босни⁶², Херцеговини⁶³ и Словенији⁶⁴. Припадају XV и XVI веку. Последњих година сакупљен је такође релативно велик број писаних изворних података за претпоставке о њиховом могућем пореклу.

Током XV и XVI века чаше с украсом великих пластичних капљи израђиване су у муранским радионицама. Називане су *gotti gropolosi, cieti gropolosi*⁶⁵, а можда се на њих односила и одредница *cope todesche*.⁶⁶ Данас се извесно зна да су такве чаше током XVI века израђиване такође у Дубровнику. Оне су, једнако као у муранској стакларској лексици, називане *gotti gropolosi*.⁶⁷

Сазнање да су чаше с украсом великих пластичних капљи израђиване током XV и XVI века у Мурану, а такође током XVI столећа у Дубровнику, намеће потребу да се питање порекла и датовање чаша овог типа, које су налажене целе или фрагментоване у већем броју у Југославији, а спорадично у Грчкој и Бугарској, поново узме у разматрање. О проблему порекла чаша са великим пластичним капљама у односу на налазе у Босни недавно је расправљала Мариан Венцл⁶⁸. Венцлова сматра да њихов *дизајн* одговара немачком укусу, али тиме не искључује могућност да су настале у Мурану. Многи писани подаци обавештавају да је у муранским радионицама поред стилски специфичне стакларије такође израђивана стаклена ро-

⁵⁹ Corović-Ljubinković M. 1966, paper 244, 3, Pl. I, fig. 2; *Иста*, 1970, 214, Tab. VII, fig. 3; Хан В. 1975, fig. 7.

⁶⁰ Horvat A. 1968, 35, 36, fig. 22.

⁶¹ Дугујем захвалност археологу Mary De Maïne, Mineapolis, S.A.D., члану археолошке екипе која је сарађивала приликом археолошких истраживања на терену Диоклецијанове палате, за обавештење о налазу фрагмената стакла са апликованим великим капима. Захваљујем такође др-у Павлу Анђелићу за обавештење о фрагменту безбојног стакла са великом капљом, случајном налазу на терену резиденције кнезова Шубића на Брибиру, близу Шибеника. Приликом археолошких ископавања илирске градине на положају званом *Грчка кућа*, западно од Глабалова села изнад Оребића на Пељешцу откривени су уломци једне стакле чаше с апликацијама великих капи, упор. Fisković C. 1979, 211, sqq., sl. 1.

⁶² Kojić Lj. — Wenzel M. 1967, 90—92, figs. 3, 11, 12; Anđelić P. 1973, 131; *Исти*, 1975, 171, Tab. IV, fig. 14.

⁶³ Corović-Ljubinković M. 1966, 5, fig. 4; Fisković C. 1979, 216, sl. 2.

⁶⁴ Kojić Lj. — Wenzel M. 1967, 90, 91, figs. 17, 18; Štular H. 1975, 46, fig. 64a.

⁶⁵ Zecchin L. 1976/2, 168; *Исти*, 1977, 223; фрагменти чаша са апликованим великим капима нађени су на подручју млетачке лагуне, упор. Gasparetto A. 1975, Tab. VI, fig. 26 a, b.

⁶⁶ Zecchin L. 1968, 106.

⁶⁷ Хан В. 1978, 172.

⁶⁸ Wenzel M. 1977, 66 sqq.

ба која је требало да својим типским и естетским квалитетима одговара захтевима одређеног тржишта на страни.⁶⁹

Зонску поделу налаза средњовековног стакла на Балкану закључићемо стаклом за прозоре, познатим у Дубровнику под стручним термином *окулуси*. Данас је већ извесно да су окулуси током средњег века били у употреби готово на целом Балканском полуострву. Археолошки налази и иконографски извори откривају да су окулуси, нарочито у периоду од XII до XV века, имали релативно широку примену у појединим балканским земљама, пре свега на репрезентативним сакралним објектима.⁷⁰ Најстарији до сада познати примерци откривени су у Бугарској. Сматрани су локалним производима, а датују се у време Првог бугарског царства⁷¹. Употреба окулуса у Бугарској одржава се све до турске окупације земље.⁷²

Окулуси су налажени у Грчкој (Коринт,⁷³ Света Гора, сл. 5)⁷⁴ Сачувани су материјални докази о застакљивању црквених прозора окулусима у Македонији.⁷⁵ Цели или фрагментовани примерци окулуса разних боја и величина, откривени су у више од петнаестак манастирских комплекса и цркава, насталим од XII до XV века на подручју историјских граница средњовековне Србије⁷⁶.

Прве познате непосредне вести о производњи окулуса у Дубровнику забележене су у тридесетим годинама XV века.⁷⁷ Тада су у том граду окулусима застакљивани прозори цркава, репрезентативних зграда и кућа за становање⁷⁸. Окулуси дубровачке производње у то су време извожени у Србију⁷⁹. Постоје архивске вести из осамдесетих година XV века о порубинама и набавкама окулуса у Млецима за турске паше у Босни и Хер-

⁶⁹ Венеција је израђивала стакло стилски прилагођено захтевима тржишта на страни већ од XIII века. У венецијанско-муранској архивској грађи XV века L. Zecchin је налазио многе податке о томе да су у муранским радионицама израђиване, на пример, *немачке* боце *фирентинске* чаше, *француске* чаше итд. Симптоматичан је у том смислу инвентар начињен крајем XV века у радионици Giovanni Baroviera. У том инвентару помињу се поред осталог *cope ungare, cope francese, vasi francesi, gotti francesi, cope tedesche* итд., упор. Zecchin L. 1968, 106.

⁷⁰ Хан В. 1975, 118.

⁷¹ Џингов Г. 1963, 59, 60, figs. 16, 17, 18, са подацима о старијој библиографији; *Иста*, 1975/1, 9; Vžarova Z. 1975, 115, 116, Abb.1.

⁷² Николова Ј. 1974, 251, 361, 362; Џингов Г. 1975, 9; Manova E. 1975, 187, 188.

⁷³ Davidson G. R. 1940, 322, fig. 23, по 73—76; *Иста*, 1952, 144, 145.

⁷⁴ За податак о окулусима у манастиру Хиландару захваљујем колеги Ранку Баришићу, кустосу Етнографског музеја у Београду. Сл. 5. Промер 15,5 cm; стакло је провидно, боје дима.

⁷⁵ Хан В. 1972, 199.

⁷⁶ Хан В. 1971—1972, 151, 152, figs. 119, 120, 121; *Иста*, 1972, 199, 200, 201.

⁷⁷ Хан В. 1971, 55, 56, 63—64, док. 8, 9, 10.

⁷⁸ *Иста*, 1971, 55, 57.

⁷⁹ *Иста*, 1972, 204.

цеговини посредством Дубровника⁸⁰ Пошто су, наимае, турски државни функционери подизали многе задужбине у освојеним балканским земљама, били су заинтересовани за стакло, нарочито прозорско, које је за њих набављано у Дубровнику или је посредством тог града било поручивано у Венецији.

*

Макако још била крња слика о зонама употребе неких врста и типова средњовековног стакла на Балканском полуострву, њоме су већ пружене могућности за неке поуздане или још хипотетичне закључке о пореклу тог стакла, о јачини традиције, о сферама утицаја на његове типске и стилске карактеристике, о могућим аутохтоним естетским и технолошким вредностима. Зонска подела иако још непотпуна такође већ указује на ширину употребе стакла у појединим регионима, сведочи о преовладавању једне врсте предмета у одређено време, а свим тим својим елементима проширује такође сазнања о обичајима и начину живота становника одређеног подручја.

У историји средњовековног стакла и стакларства на Балкану преломни тренуци изазвани су турским освајањима. Последице процеса прилагођавања новим облицима живота такође су осетне у стаклу и стакларству. Византијска стакларска традиција и укусу за византијску естетику у стаклу, која је формално инспирисала стварање у готичкој Европи, пре свега у Венецији-Мурану, на Балкану нагло се губе. Турци придошлице својим ће захтевима за стакларијом, условљеним специфичним начином живота и посебним естетским опредељењима утицати на типске и естетске вредности стаклених предмета, који ће за њихове потребе бити израђивани у муранским и дубровачким, а касније такође у сопственим радионицама.

БИБЛИОГРАФИЈА

Anđelić P. 1973	<i>Bobovac i Kraljeva Sutjeska — Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću</i> , Sarajevo 1973.
Anđelić P. 1975	<i>Un aperçu de la typologie du verre médiéval en Bosnie et en Herzégovine</i> , Средњовековно стакло на Балкану, 167—175, Tab. VI, figs. 26.
Valov V. 1975	<i>Production du verre dans la capitale médiévale bulgare Veliko Trnovo de la fin du XIIe à la fin du XIVe siècle</i> , Средњовековно стакло на Балкану, 127—141, figs. 8.

⁸⁰ Подаци су забележени у другој половини XV века, упор. Han V. 1973, 165—166.

- Vžarova Ž. 1975 *Zum Problem der Glasproduktion in Mittelalterlichen Bulgarien /8—10 Jhrdt/, Средњовековно стакло на Балкану, 115—121, Taf. I—V.*
- Wenzel M. 1977 *A Reconsideration of Bosnian Medieval Glass, JGS, Vol. XIX (1977), 63—76, figs. 7.*
- Gasparetto A. 1958 *Il vetro di Murano dalle origini ad oggi, Venezia 1958.*
- Gasparetto A. 1975 *La Verrerie venitienne et ses relations avec le Levant balkanique au Moyen âge, Средњовековно стакло на Балкану, Београд, 1975, 143—154, pl. I—VIII.*
- D'Angelo F. 1976 *Produzione e consumo del vetro in Sicilia, Archeologia Medievale, III (1976), 379—389, fig. 13.*
- Davidson G. R. 1940 *A Medieval Glass-Factory at Corinth, American Journal of Archaeology, T. XLIV (1940), 297—324.*
- Davidson G. R. 1952 *The Minor Objects, Corinth XII, Princeton 1952, 83—92, 107—122, Pl. 5—60.*
- Davidson-Weinberg G. R. 1975 *A Medieval Mystery: Byzantine Glas Production, JGS, Vol. XVII (1975), 127—141, figs. 32.*
- Dekówna M. 1975 *Wyroby szklane z grodziska w Styrmen, Bulgaria, Slavica Antiqua, XXII (1975), 177—277.*
- Џингов Г. 1963 *Средновековна стъklarска работилница в Патлейна, Известија на Археологически институт, Бугарска Академија на науките XXV (1963), 46—69, figs. 20.*
- Џингов Г. 1975 *Stklotо v srednovekovna Blgarija, Автореферат на дисертација, Софиа 1975, 3—20.*
- Djingov G. 1978 *Bracelets en verre à décor peint de la Bulgarie médiévale, Annales du 7e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Berlin—Leipzig 1977, 149—157, figs. 5.*
- Žeravica Z. 1975 *Glasgegenstände der Lokalität Popovica (Ostserbien) aus dem XI—XII Jahrhundert, Средњовековно стакло на Балкану, 53—60. Tab. 18 IV.*
- Zecchin L. 1968 *Maria Barovier e le «rosette», JGS, Vol. X (1968), 105—109.*
- Zecchin L. 1969 *Denominazioni antiche dei prodotti muranesi, Vetro e silicati, Anno XIII, no. 74, 25—28, figs. 4.*
- Zecchin L. 1973/1 *Cronologia vetraria veneziana e muranese dal 1332 al 1345, RSSV, Vol. III, no. 5, 213—216.*
- Zecchin L. 1973/2 *Cronologia vetraria veneziana e muranese dal 1346 al 1362, RSSV, Vol. III, no. 6, 157—260.*
- Zecchin L. 1975/1 *Cronologia vetraria... dal 1401 al 1407, RSSV, Vol. V, no. 1, 19—22.*
- Zecchin L. 1975/2 *Cronologia vetraria... dal 1408 al 1415, RSSV, Vol. V, no. 2, 61—64.*
- Zecchin L. 1975/3 *Cronologia vetraria... dal 1416 al 1426, RSSV, Vol. V, no. 4, 165—168.*
- Zecchin L. 1976/1 *Cronologia vetraria... dal 1444 al 1454, RSSV, Vol. VI, no. 2, 63—66.*
- Zecchin L. 1976/2 *Cronologia vetraria... dal 1455 al 1468, RSSV, Vol. VI, no. 4, 167—170.*

- Zecchin L. 1977 *Cronologia vetraria... dal 1481 al 1484*, RSSV, Vol. VII, no. 5. 221—224.
- Zecchin L. 1978 *Taddeo Barovier*, RSSV, Vol. VIII, no. 1, 9—13.
- JGS *Journal of Glass Studies*, The Corning Museum of Glass. Corning Glass Center. Corning, New York, U.S.A.
- Kojić Lj. — Wenzel M. 1967 *Medieval Glass found in Yugoslavia*, JGS, Vol. IX, (1967), 76—93, figs. 19.
- Krekić B. 1966 *Trois fragments concernant les relations entre Dubrovnik (Raguse) et l'Italie au XIVe siècle*. Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, IX (1966), 19—33.
- Љубинковић М. 1970 *Некропола цркве св. Петра код Новог Пазара*, Зборник радова Народног музеја у Београду, VI (1970), 169—229, Таб. XXXVI, планова 5.
- Manova E. 1975 *Die Glasverwendung in den spätmittelalterlichen bulgarischen Städten (XII—XIV Jh.)*, Средњовековно стакло на Балкану, 180—195, Taf. I.
- Минић Д. 1975 *Појава и распрострањеност наруквица од стаклене пасте на средњовековним налазиштима у Југославији*, Средњовековно стакло на Балкану, 71—78, Баб. 1.
- Николова Ј. 1974 *Домашни бит и оружје во дворце на холме Царевац на основани археолошког материјала*, Царевград, Търнов, Том 2, Софија 1974, 228 sqq.
- Petricioli S. 1973 *The Gnalić Wreck: The Glass*, JGS, Vol. XV (1973), 85—92, figs. 25.
- Pirling R. 1978 *Die römischen und byzantinischen Glasfunde von Apamea in Syrien*, Annales du 7e Congrès de l'Association Internationale pour l'Histoire du Verre, Berlin—Leipzig 1977, Liège 1978, 137—147, Abb. 5.
- Philippe J. 1970 *Le Monde byzantin dans l'histoire de la verrerie*, Bologna 1970.
- RSSV *Rivista della Stazione Sperimentale del Vetro*
- Симић В. 1951 *Историјски развој нашег рударства*, Београд 1951
- Средњовековно стакло на Балкану* 1975 Зборник радова са међународног саветовања одржаног од 22. до 24. априла 1974. у Београду, Београд 1975.
- Stantcheva M. 1975 *Sur l'importation du verre italien à Sofia au XIVe—XVIes*. Средњовековно стакло на Балкану, 157—166, Tab. I, II.
- Тодић Ј. 1952 *Грађа о сликарској школи у Дубровнику*, XIII—XVI век, Београд, 1952, I, II.
- Taddei G. 1954 *L'Arte del vetro in Firenze e nel suo dominio*, Firenze 1954.
- Соровић-Љубинковић М. 1966 *Fragments de verres médiévaux trouvés à Novo Brdo*, 7e Congrès de la Commission Internatio-

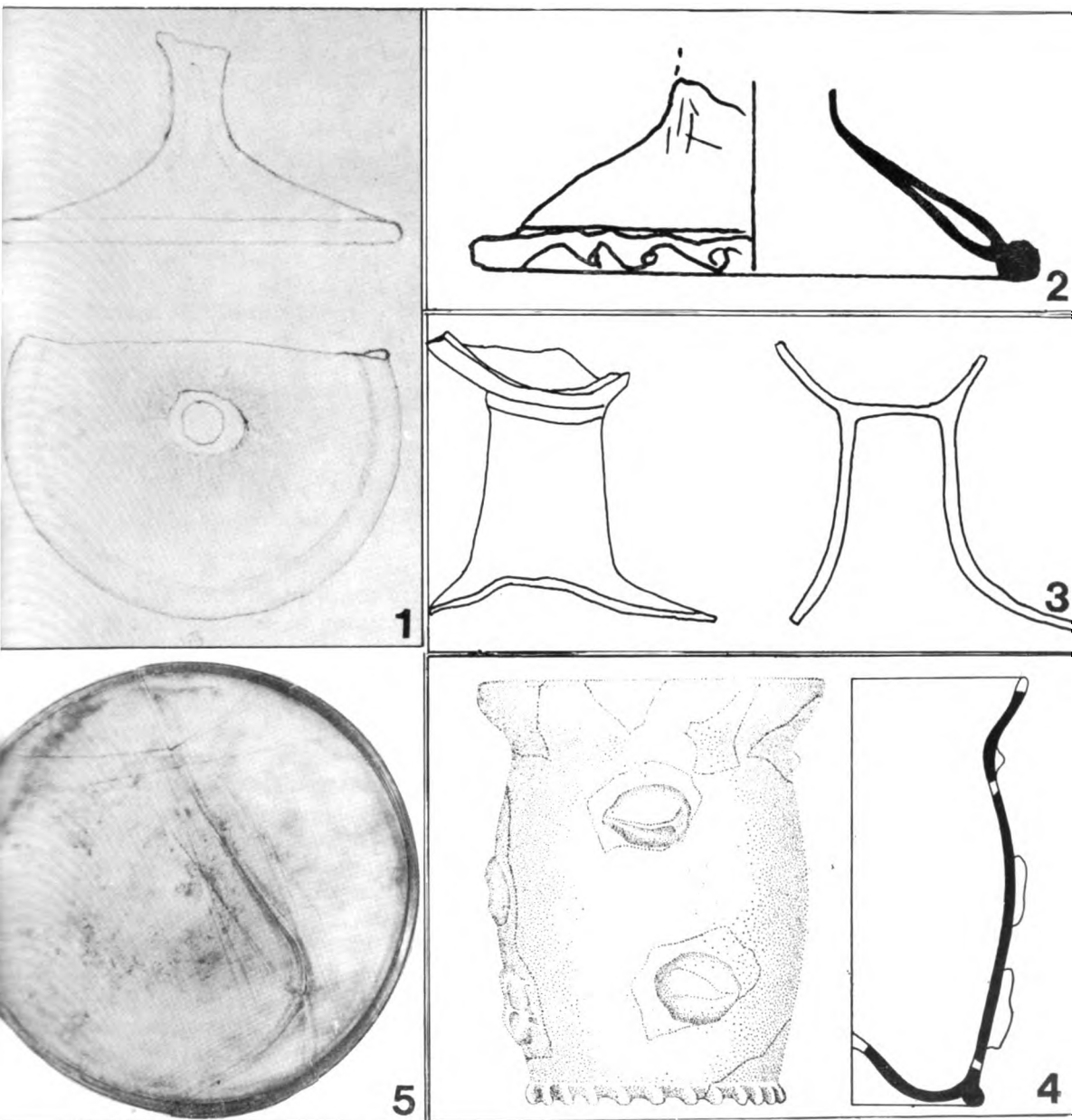
- nale du Verre, Bruxelles 1965, paper 244, 1—6, figs. 4, Pl. I, II.
- Falsone G. 1976 *Gli scavi allo Steri, Atti, Colloquio Internazionale, Archeologia Medievale, Palermo 1974, 20—22. IX, Palermo 1976, 110—122, figs. 28—32.*
- Fisković C. 1979 *Srednjovjekovne čaše iz Orebića i Nevesinja, Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, LXXII—LXXIII, Split 1979, 211—218, sl. 1, 2, Tab. XVI—XVII.*
- Хан В. 1971 *Архивске вести о стаклу у Дубровнику из XIV и прве половине XV века, Зборник 15, Музеј примењене уметности, Београд 1971, 41—66.*
- Хан В. 1971—1972 *Verre à vitre découvert dans la ville haute de Belgrade. Bulletin de l'AIHV. № 6, Liège 1971—1972, 151—152.*
- Хан В. 1972 *Прозорско стакло XV и XVI века у Србији. Поводом налаза стакла у Горњем граду Београдске тврђаве, Зборник за ликовне уметности 8 (1972), Нови Сад, 193—207, сл. 1—8.*
- Нан V. 1973 *Fifteen and Sixteen Century Trade in Glass between Dubrovnik and Turkey, Balcanica IV (1973), 163—178.*
- Нан V. 1975 *The Origin and Style of medieval Glass found in the Central Balkans, JGS, Vol. XVIII (1975), 114—126, figs. 1—12.*
- Хан В. 1976 *Трговина дубровачким стаклом у Албанију у XVI веку, Balcanica VII (1976), 269—290.*
- Хан В. 1978 *Значај налаза стакла на Београдској тврђави, Годишњак музеја града Београда, XXV (1978), 169—176, таб. 1, сл. 1.*
- Хан В. 1979 *Архивска грађа о стаклу и стакларству у Дубровнику, (XIV—XVI в.), Београд 1979.*
- Нан V. — Zecchin L. 1975 *Prezence balcaniche a Murano e prezence muranesi nei Balcani, Balcanica VI (1975), 77—97.*
- Harden D. B. 1972 *Ancient Glass, III: Post Roman, The Archeological Journal, Vol. CXXVIII (1972), 78—117, Pl. XIII, figs. 1—15.*
- Horvat A. 1968 *O slučajnim nalazima s Medvedgrada, Iz Starog i Novog Zagreba, IV (1968), 25—39, sl. 31.*
- Hrabak B. 1954 *Dubrovački ili bosanski azur, Glasnik Zemaljskog muzeja, 9 (1954), Sarajevo, 33—42.*
- Stular H. 1975 *Pivsko posode skozi stoletja, Ljubljana 1975.*

QUELQUES CARACTÉRISTIQUES DU VERRE MÉDIÉVAL
DANS LES BALKANS (XIIe—XVe SIÈCLES)

Résumé

L'aperçu donné dans le présent article ne représente pas un ensemble cohérent du point de vue chronologique et historique, mais plutôt une somme de certains éléments cognitifs dans une phase de la recherche qui est dirigée vers un ensemble futur plus complet. On y donne une présentation concise des principales étapes dans l'historiographie du verre médiéval dans les Balkans, on met en relief les centres de la production verrière établis avec certitude (Constantinople, Corinthe, Candie, Dubrovnik) et ceux qui ne sont que supposés (Veliko Tirново, Serdica, Popovica, Corfou). Sur la base des données provenant des matériaux d'archives on a présenté les voies de transportation des verreries de la côte orientale de l'Adriatique vers l'intérieur des Balkans (via Narente, via Drine, via Zente). On a également entamé le problème des conséquences possibles de la découverte des pigments bleus — azurs dans la Bosnie médiévale au moyen desquels on colorait en bleu la masse de verre, puisque le verre de couleur bleue en forme d'ornement plastique (applique de fil de verre, de décor en forme de goutte) était une des caractéristiques décorative du verre médiéval dans les pays balkaniques. On a indiqué également les zones et l'époque de l'apparition de quelques objets de verre médiévaux caractéristiques: bracelets, petits verres avec le pied et sa partie inférieure plate ou concave, verres à appliques des grosses gouttes de type *Krautstrunk*, vitres discoïdaux, *oculi*.

Сл. 1. Стопа и ножица чаше, Полаче, Млет, VII—X век(?). Завод за заштиту споменика културе и природе, Дубровник

Сл. 2. Стопа чаше обавијена „гирландом“, средњовековни Сталаћ, крај XIV, поч. XV века. Народни музеј, Крушевац

Сл. 3. Фрагмент чаше са широком ножицом. Рас, из слоја XV—XVI века Народни музеј, Нови Пазар

Сл. 4. Чаша из Оребића — Глабалово село, „Грчка кућа“, XV век. Графичка реконструкција (према Ц. Фисковићу)

Сл. 5. Окулус. Манастир Хиландар XV—XVI век